

Badania aspiracji, rozwoju zawodowego i kształcenia zawodowego

Research on aspirations, professional development and vocational education

Słowa kluczowe: aspiracje, rozwój zawodowy, innowacje, edukacja zawodowa, nauczyciel szkoły zawodowej, nauczanie i uczenie się, organizacja, zarządzanie szkołą.

Key words: aspirations, professional development, innovations, vocational education, teacher of vocational school, teaching and learning, organization, school management.

Abstract. The article presents an analysis of the development of professional and scientific development of Prof. Czesław Plewka. On the basis of a critical analysis of the scientific achievements with the method of bibliography, desk research analysis of documentation, observation and interviews, the contribution of Prof. Czesław Plewka to the development of work pedagogy was defined. The experience in the research on aspirations, professional development, innovations in vocational education, education management can provide methodological support in the creation of a scientific career in pedagogy. Special attention was paid to combine research, theory and practice of education. The research have been often inspired by the problems of practice in the school, education office and university.

Wprowadzenie. Wysokie tempo rozwoju techniki, środków komunikacji, globalizacja życia człowieka powodują zmiany w strukturze zatrudnienia na rynku pracy i zmieniają oczekiwania pracodawców wobec niezbędnych kwalifikacji pracowników. Nauki pedagogiczne na nowo odczytują więc starą ideę, koncepcje, paradygmat uczenia się w ciągu całego życia.

W systemach edukacji edukację formalną coraz mocniej wspierają („wypierają”) nieformalne i pozaformalne formy kształcenia. Wspólnie z pracodawcami, gospodarką powstały europejskie, krajowe i branżowe ramy kwalifikacji, aby sprostać coraz bardziej interdyscyplinarnej zmianie zadań zawodowych z koniecznością uzyskania wyspecjalizowanych, mobilnych pełnych lub częściowych kwalifikacji zawodowych.

W tym kontekście będziemy zastanawiać się nad wkładem Jubilata – profesora Czesława Plewki – w rozwój polskiej pedagogiki pracy. Celem opracowania jest zwrócenie uwagi na naukowy i praktyczny wymiar badań Profesora w zakresie aspiracji, rozwoju zawodowego, doradztwa i kształcenia zawodowego, zarządzania szkołą, regionalnym systemem oświaty, tworzenia nowych form instytucji edukacyjnych i innowacji w nauczaniu teoretycznych i praktycznych przedmiotów zawodowych.

Chcemy spojrzeć na wyniki badań z dwóch pozycji, kolegi współpracownika, współredaktora, świadka codziennych zmagania Jubilata od wielu lat (HB) i młodszego pracownika nauki, adiunkta studiującego i wdrażającego do praktyki edukacyjnej koncepcje badawcze i dydaktyczne Profesora (DK). Zastosowaliśmy w naszych dociekaniach metodę biograficzną, analizy dokumentów, a także wywiady i wypowiedzi (Profesora, Jego współpracowników). Będziemy posiłkować się również recenzjami i ocenami wybitnych i uznanych pedagogów.

Przedmiotem naszych analiz są głównie opracowania naukowe, poradniki Profesora, Jego droga rozwoju zawodowego i naukowego od ucznia i nauczyciela szkoły zawodowej, studenta, nauczyciela-badacza, dyrektora szkoły i centrum, kuratora i nauczyciela akademickiego.

Jak szczerze pisze Profesor w autobiografii *zainteresowania, identyfikowane w trakcie pracy, potrzeby nauczycieli i szkół zawodowych wyznaczały kierunki moich badań i innowacji edukacyjnych*.

Nasze refleksje więc wprowadzają i uzupełniają w części, komentują informacje zawarte w rozdziale *Edukacji Ustawicznej Dorosłych Polish Journal of Continuing Education* i zachęcają do zapoznania się z *Księżką Jubileuszową: Naznaczone pracą* oraz do uczestnictwa w organizowanej przez Profesora Czesława Plewkę konferencji naukowej *Interdyscyplinarne aspekty funkcjonowania człowieka współczesnej cywilizacji* w Koszalinie – Unieściu 25÷27 kwietnia 2017 r.

Przedstawiamy krótko dr. hab. Czesława Plewkę prof. Politechniki Koszalińskiej.

Praca zawodowa

- 1968–1977 – nauczyciel zawodu, nauczyciel teoretycznych przedmiotów zawodowych w Zasadniczej Szkole Zawodowej i Liceum Zawodowym im. Prof. H. Mierzejewskiego w Szczecinie
- 1977–1995 – wicedyrektor, dyrektor Zespołu Szkół Mechanicznych im prof. H. Mierzejewskiego w Szczecinie, a po przekształceniu Zachodniopomorskiego Centrum Edukacyjnego w Szczecinie
- 1995–1998 – Kurator Oświaty w Szczecinie
- 1994–2004 – adiunkt, Politechnika Szczecińska
- 2004–2007 – dyrektor Centrum Doradztwa i Doskonalenia Nauczycieli w Szczecinie
- 2007–2013 – adiunkt, dyrektor Instytutu Pedagogiki, dziekan Wydziału Nauk Społecznych Wyższej Szkoły Humanistycznej TWP w Szczecinie
- 2013 nadal – prof. nadzw dr hab. Politechniki Koszalińskiej

Wybrane publikacje, autorskie

Kultura pracy, (1992) Oficyna Wydawnicza CKZ, Szczecin.

Oświata Zachodniopomorska w latach 1945–2002. O ideach i praktykach edukacyjnych, (2003) Wydawnictwo „ZAPOL”, Szczecin.

Skuteczne zarządzanie współczesną szkołą, (2005) Of. Wyd. CDiDN, Szczecin.

Naznaczone czasem, zapisane pracą, (2007) ZAPOL, Szczecin.

Uwarunkowania zawodowego rozwoju nauczycieli, (2009) IBE, Warszawa.

Przez dzieje po horyzonty, (2012) Pedagogium ORT TWP Szczecin.

Kierowanie własnym rozwojem zawodowym. Studium teoretyczne i egzemplifikacje praktyczne, (2015) Politechnika Koszalińska, Koszalin.

Człowiek w całościowym rozwoju zawodowym. Zarys monograficzny wzbogacony ilustracją własnych badań empirycznych, (2016) Politechnika Koszalińska, Koszalin.

Współautorstwo

Plewka Cz., Radecki E., (1992) *Niekonwencjonalne metody nauczania-uczenia się*, Oficyna Wydawnicza CKZ, Szczecin.

Jeruszka U., Kwiatkowski S. M., Plewka Cz. (1995) *Podstawy kształcenia modułowego*, Oficyna Wydawnicza CKZ, Szczecin.

Redakcja

Plewka Cz. (red. 1994) *Kształcenie modułowe*, ZCE, Szczecin.

Plewka Cz. (red. 2005) *Edukacja. Tradycja. Rzeczywistość*, CDiDN, Szczecin.

Plewka Cz. (red. 2006) *Edukacja od regionu do Europy*, CDiDN, Szczecin.

Plewka Cz. (red. 2009) *Ku dobrej szkole.t1. Cywilizacyjne dylematy współczesnej edukacji,t2 Nauczyciele. Technologie kształcenia ITeE – PIP*, Radom.

Radecki E., Plewka Cz., (red. 1989) *Mistrz-Organizator. Wychowawca. Nauczyciel*, Fundacja „Pomoc Szkole”, Szczecin.

Plewka Cz., Bednarczyk H., (red. 2008) *Menedżer i kreator edukacji*, ITeE – PIB, Radom.

Plewka Cz., Taraszkiewicz M., (2010) *Uczymy się uczyć*, OR TWP „Pedagogium”, Szczecin.

Plewka Cz., Bednarczyk H., (red. 2011) *Człowiek-Obywatel-Pracownik na rynku pracy*, ITeE – PIB, Szczecin – Radom.

Podręczniki

Plewka Cz. (1993) *Poradnik nauczyciela praktycznej nauki zawodu*, CKZ Szczecin.

Plewka Cz. *Metodyka nauczania teoretycznych przedmiotów zawodowych. Podręcznik dla kandydatów na nauczycieli t. 1, t. 2*, ITeE, Radom 1999.

Aspiracje, rozwój zawodowy, doradztwo zawodowe. Badania potrzeb edukacyjnych, uwarunkowań zawsze stanowiło pierwszy etap wszystkim przedsięwzięć badawczych, metodycznych i organizacyjnych Profesora Czesława Plewki. Przypomnijmy główne monografie i poradniki związane z analizowanym problemem: *Aspiracje edukacyjno-zawodowe młodzieży gimnazjalnej*, (2016) Politechnika Koszalińska, Koszalin, *Człowiek w całościowym rozwoju zawodowym. Zarys monograficzny wzbogacony ilustracją własnych badań empirycznych*, (2016) Politechnika Koszalińska, Koszalin, *Uwarunkowania zawodowego rozwoju nauczycieli*, (2009) IBE, Warszawa, *Kierowanie własnym rozwojem zawodowym. Studium teoretyczne i egzemplifikacje praktyczne*, (2015) Politechnika Koszalińska, Koszalin.

Samo zestawienie ww. tytułów monografii wskazuje na logiczny ciąg badań uzasadniających aktualne aspiracje, potrzeby edukacyjne społeczeństwa niezbędne dla skutecznego doradztwa zawodowego i rozwoju zawodowego uczniów, nauczycieli, pracowników. Bardzo interesujące i obszerne badania aspiracji gimnazjalistów w województwie zachodniopomorskim inspirują do porównań z aspiracjami starszych grup młodzieży oraz porównania z podobnymi „granicznymi” województwami. Odnosząc tylko niektóre wątki badań, proponujemy odniesienie do materiałów konferencji *Aspiracje – rozwój zawodowy – kariera* (Bednarczyk, Pawłowa, 2015) oraz wcześniejszych badań aspiracji edukacyjno-zawodowych uczniów szkół ponadgimnazjalnych w województwie mazowieckim (Bednarczyk-Jama, 2008). Interesującymi

wynikami badań jest określenie barier w realizacji wyborów edukacyjnych następującymi uwarunkowaniami, w kolejności: trudna sytuacja materialna rodziców, niski poziom kształcenia, niska samoocena, wątpliwości co do czasu realizacji aspiracji oraz sytuacji na rynku pracy. W recenzji (H. Bednarczyk) zwróciłem uwagę na niezmienną się od lat tę samą kolejność oczekiwanych źródeł wsparcia: rodzice, Internet, koledzy z utrzymującym się niedocenianiem zmian i informacji o rynku pracy i doradztwa zawodowego. W systemie edukacji i rynku pracy niezbędne są więc dalsze zmiany i wiele pracy nad zwiększeniem szans i wspieraniem, a nawet kształtowaniem aspiracji.

W monografii *Człowiek w całościowym rozwoju* Autor wprowadza nas w problematykę uwarunkowań i efektów rozwoju zawodowego nauczycieli, pracowników administracji i gospodarki jako wynik solidnego rozpoznania i uzyskanych wcześniej kompetencji potwierdzonych licznymi publikacjami.

Stąd już tylko krok do opracowania monografii *Kierowanie własnym rozwojem zawodowym*. Zwrócimy uwagę na analizy podstaw rozwoju zawodowego i wkład w rozwój kluczowej teorii w pedagogice pracy. Uwzględnienie teoretycznych podstaw zarządzania pozwoliło w kluczowym rozdziale monografii przedstawić kształtowanie umiejętności zarządzania procesem własnego rozwoju zawodowego. Przytoczymy fragment recenzji **prof. Stefana M. Kwiatkowskiego**: *Pomysł napisania książki nt. kształtowania własnego rozwoju zawodowego uważam za niezwykle cenny, bowiem w warunkach globalnej konkurencji oraz niezwykle postępu organizacyjnego i technologicznego jakość życia jednostki, jej miejsce w strukturach społecznych czy zdolność do nieustannego adaptowania się do nowych warunków w dużym stopniu zależy od samej jednostki, od tego, czy owa jednostka potrafi programować własny rozwój zawodowy i nim kierować, w taki sposób, żeby nie tylko – jak podkreśla autor niniejszej monografii – osiągać satysfakcję w trakcie realizacji własnych planów życiowych, ale mieć również poczucie pełni spełnionego istnienia.*

Zaczynając analizę od ostatnio opublikowanych wyników badań w cytowanych wyżej monografiach, zwracamy uwagę na znaczący dla pedagogiki pracy wkład Jubilata w rozwój teorii rozwoju zawodowego, przedstawienie udokumentowanej diagnozy stanu aspiracji i metodycznego wsparcia doradztwa zawodowego. Odnotowujemy w prezentowanych publikacjach zastosowanie właściwie wybranych strategii badawczych, zasadnego modelu badawczego z zastosowaniem matematycznych instrumentów oceny wyników badań, wiarygodną skalą badań, które mogą być zastosowane w wielkich projektach badawczych jak i stanowić inspirację do planowania, rozwoju badań własnych w oparciu o dogłębną analizę praktyki edukacyjnej.

Podstawy teoretyczne i metodyczne kształcenia zawodowego. Przypomnijmy główne publikacje:

Plewka Cz. *Metodyka nauczania teoretycznych przedmiotów zawodowych. Podręcznik dla kandydatów na nauczycieli* t. 1, t. 2, ITeE, Radom 1999.

Plewka Cz. (1993) *Poradnik nauczyciela praktycznej nauki zawodu*, CKZ Szczecin.

Radecki E., Plewka Cz., (red. 1989) *Mistrz-Organizator. Wychowawca. Nauczyciel*, Fundacja „Pomoc Szkole”, Szczecin.

Plewka Cz., Radecki E., (1992) *Technologia pracy umysłowej*, CKZ Szczecin.

Plewka Cz., Taraszkiewicz M., (2010) *Uczymy się uczyć*, OR TWP, „Pedagogium”, Szczecin.

Przedstawiając ww. publikacje w takiej właśnie kolejności, zwracamy uwagę na kompleksowość i logicznie uporządkowane problemy badań nad teoretycznym i praktycznym kształceniem zawodowym z elementami technologii nauczania – uczenia się. W Instytucie Technologii Eksploatacji – PIB w Radomiu wydano jako pierwszą pozycję Czesława Plewki dwutomową *Metodykę nauczania teoretycznych przedmiotów zawodowych. Podręcznik dla kandydatów na nauczycieli*. Mimo upływu lat rozwoju kształcenia modułowego, które Autor rozwijał i propagował, do wskazówek metodycznych ciągle chętnie zaglądają nauczyciele szkół zawodowych i studenci. Jeszcze dzisiaj aktualne są analizy podstawowych uwarunkowań procesu nauczania, uczenia się, analizy treści programowych, środków dydaktycznych, kontroli i oceny wyników, planowania pracy nauczyciela i sporządzania dokumentacji pedagogicznej.

Podstawom polskiej pedagogiki pracy towarzyszyła aktualna i dzisiaj zasada (z której realizacją aktualnie mamy kłopoty) łączenia w procesie kształcenia teorii z praktyką. Jako początkujący nauczyciel Prof. Czesław Plewka podejmował ważne i niedoceniane w literaturze naukowej i systemie edukacji problemy kształcenia praktycznego. Jak sam pisze w swojej biografii naukowej, której fragmenty drukujemy – w pracy zderzył się jak wielu nauczycieli z problemem kształcenia praktycznego. Stąd już w 1989 r. (wspólnie z E. Radeckim) publikuje poradniki dla mistrza – organizatora – wychowawcy i nauczyciela oraz nauczycieli praktycznej nauki zawodu.

Było to istotne wsparcie dla tysięcy nauczycieli praktycznej nauki zawodu, mistrzów w popularnych wtedy warsztatach, oddziałach szkolnych licznych wtedy szkół zawodowych w tym szkół przyzakładowych.

Tematyką, jak dziś mówimy, technologii kształcenia zawodowego Prof. Czesław Plewka interesował się zawsze. Konsekwencją wydanej w 1992 r. *Technologii pracy umysłowej* wspólnie z E. Radeckim była omawiana wcześniej *Metodyka nauczania teoretycznych przedmiotów zawodowych* i wydana w 2010 r. wspólnie z M. Taraszkiewicz *Uczymy się uczyć*. Mieści się to w głównym nurcie kształcenia zawodowego z ukierunkowaniem na wspomaganie nauczycieli i uczniów w nowoczesnych technologiach nauczania – uczenia się. To w pracach Prof. Czesława Plewki i innych polskich pedagogów pracy (Kwiatkowski, 2012, Szlosek, 2014) tworzone podstawy określane dzisiaj jako efekty uczenia się, konkretyzowanych w standardach kompetencji zawodowych (Bednarczyk H., Koprowska D., ..., 2014), podstawach programowych, polskiej ramie i systemie kwalifikacji (*Raport*, 2013).

Innowacje w organizacji i zarządzaniu szkołą i oświatą. Analizując praktykę organizacji kształcenia zawodowego i czerpiąc z doświadczeń dyrektora zespołu szkół, kuratora, a także organizując innowacyjne Zachodniopomorskie Centrum Edukacji Profesor Czesław Plewka stworzył szereg opracowań zespołowych wspomaganych podstawami teoretycznymi praktykę organizacji i zarządzania. Przypomnijmy prace Jubilatów w tym zakresie:

Plewka Cz. (red. 2006) *Edukacja od regionu do Europy*, CDiDN, Szczecin.

Plewka Cz. (red. 2009) *Ku dobrej szkole, t. 1. Cywilizacyjne dylematy współczesnej edukacji, t. 2 Nauczyciele. Technologie kształcenia* ITeE – PIB, Radom.

Plewka Cz., Bednarczyk H., (red. 2008) *Menedżer i kreator edukacji*, ITeE – PIB, Radom.
Plewka Cz., Bednarczyk H., (red. 2011) *Człowiek-Obywatel-Pracownik na rynku pracy*, ITeE – PIB, Szczecin – Radom.

Plewka Cz., Bednarczyk H., (red. 2000) *Vademecum menedżera oświaty*, ITeE Radom.

Od samego początku własnej aktywności naukowej (pisze w autobiografii Prof. Czesław Plewka) *odczuwałem nieodpartą potrzebę konfrontacji teorii z praktyką*. Po doświadczeniach nauczyciela, wicedyrektora i dyrektora Zespołu Szkół Zawodowych wg koncepcji Profesora powstało nowe, innowacyjne Zachodniopomorskie Centrum Edukacji. Współpracownik Profesora a potem dyrektor tego Centrum Pani Danuta Owsianowska tak charakteryzuje Centrum: *Podstawowe cechy tej placówki to:*

- ✓ *Zintegrowany system nauczania zawodu w szkole zasadniczej;*
- ✓ *Kształcenie i doskonalenie dorosłych także w formach pozaszkolnych;*
- ✓ *Dokształcanie i doskonalenie nauczycieli przedmiotów zawodowych i praktycznej nauki zawodu;*
- ✓ *Przygotowanie do uzyskania tytułów kwalifikacyjnych przez młodzież i dorosłych a także stworzenie możliwości ich uzyskiwania.*

W Centrum zastosowano poraz pierwszy w naszym kraju na taką skalę kształcenie modułowe mocno związane z zajęciami praktycznymi w nowoczesnych pracowniach zawodowych. Centrum było protoplastą powstających później centrów kształcenia praktycznego i centrów kształcenia ustawicznego. Później jako kurator (1995–1998), dyrektor Centrum Doradztwa i Doskonalenia Nauczycieli w Szczecinie (2004–2007) jak pisze Czesław Plewka: *poznawałem niekończący się katalog potrzeb, oczekiwań, możliwości i ograniczeń poszczególnych grup nauczycieli, które stanowiły podstawę do analizy i weryfikacji istniejących teorii pedeutologicznych, na podstawie których mogłem wykorzystywać nabytą wiedzę do doskonalenia praktyki pedagogicznej.*

Istotnym odniesieniem analiz były doświadczenia realizowanych europejskich projektów edukacyjnych, wizyt studyjnych w Danii i Niemczech.

Po drodze powstały publikacje *Z dziejów oświaty Pomorza Zachodniego 1945–2002* oraz *Leksykon oświaty zachodniopomorskiej 1945–2005*.

Efektom gruntownego poznania problemów szkoły, zachodniopomorskiej oświaty stały się liczne publikacje i poradniki w zakresie organizacji i zarządzania edukacją. W redagowaniu niektórych z poradników miałem przyjemność (H.B.) współpracować z Profesorem Czesławem Plewką.

W publikacji *Menedżer i kreator edukacji* (wielotysięczny nakład) rozpatrzono problemy: *Ku szkole uczącej, wychowującej, dobrze zorganizowanej, Zarządzanie oświatą, Jakość pracy szkoły i Międzynarodowe programy edukacyjne i operacyjne.*

Mimo zmiany wielu aktów prawnych, procedur oświatowych aktualność publikacji potwierdzają jej otwartość i ukierunkowanie na zmiany i przyszłość. Przynotujemy rozdziały napisane przez prof. Tadeusza Lewowickiego *Pedagogika i edukacja szkolna – tradycyjne relacje, zmagania o szkołę współczesną, spojrzenie w przyszłość* i prof. Aleksandra Nalaskowskiego *Edukacja dla twórczości i przedsiębiorczości*.

Wiele z podniesionych problemów i proponowanych innowacyjnych rozwiązań jest ciągle aktualne, stosowane i rozwijane w praktyce edukacyjnej.

Profesor Stanisław Kaczor wierszem:

Dlaczego musimy

Pamiętać

o oświacie i kulturze

zabrudzone drogi wymiatać

jako o wielkiej dobra górze

to dobro wykorzystać

dla uobywatelnienia narodu

idee wspólnoty upowszechniać

w formie pięknego ogrodu

w którym każda roślina

ma możliwości rozwoju

trzonem niech będzie rodzina

ale niech nie unika trudu i znoju

w stawaniu się wspólnotą

ponad własnymi interesami

i niezamkniętą niecnotą

bo nie możemy być sami

Dlaczego musimy

przekonać myślących

bez przekładania winy

jedynie na prowadzących

na rzecz wzajemnego tworzenia

więzi budujących zaufanie

nazywać myślących z imienia

i dawać im uszanowanie

Może warto konsekwencję pochwalać,

aby była dla innych zachętą

nie działać jedynie przez intencję

lecz budującą puentą

Pamiętać o dobrych przykładach,

których w Polsce nie brakuje

nie tylko na szkolnych wykładach

ale też w tym co wielu z nas czuje

Zachęcajmy do wędrowania

po słonecznej stronie życia

zmierzajmy do ciągłego poznawania

bo nie ma nic do ukrycia

Drogi Przyjacielu Czesławie – Profesorze

Niech Cię żadna przemoc nie zmorze

W promieniowaniu służby dla kultury

a wtedy świat nie będzie ponury

Potrzebne są nieustanne zorze

Dla zdrowia naszego ludu

Niech każdy skutecznie orze

Sami wszystko zrobimy – bez cudu

Szczecin, 21.10.2009 r.

Podsumowanie. Analizując wieloletnią, konsekwentną i skoncentrowaną na edukacji zawodowej działalność zawodową i wyniki badań naukowych Profesora Czesława Plewki podkreślamy bardzo silne związki z potrzebami ucznia, nauczyciela, szkoły zawodowej regionalnej oświaty. Próba usystematyzowania publikacji chociaż niepełna wskazuje na rozwiązywanie wielu problemów edukacji zawodowej. Podobne takie kompleksowe opracowania odnajdujemy w publikacjach UNEVOC-UNESCO (Rauner, Maclean, 2008, Maclean Wilson, 2009). Są to jednak wyniki wieloletnich prac światowych licznych zespołów badawczych. Profesor Czesław Plewka w pracach badawczych mógł liczyć głównie na siebie, przy czym generalnie nie korzystał ze wsparcia instytucjonalnego. Gratulujemy, to naprawdę imponujący dorobek.

Zachęcamy do pełniejszych studiów publikacji i koncepcji pedagogicznych rozwoju edukacji zawodowej Profesora Czesława Plewki. Wieloletnie badania naukowe, gruntowna znajomość problemów kształcenia zawodowego z autopsji, trafne diagnozy, innowacyjne rozwiązania metodyczne, organizacyjne i zarządzania oświatą mogą być inspiracją do budowania strategii badawczych i modernizacji edukacji zawodowej.

Bibliografia

1. Bednarczyk H., (2017) *Naznaczone pracą. Księga Jubileuszowa Profesora Czesława Plewki*, Szczecin (przygotowana do druku).
2. Bednarczyk H., Koprowska D., Kupidura T., Symela K., Woźniak I., (2014) *Opracowanie standardów kompetencji zawodowych*, ITeE – PIB Radom.
3. Bednarczyk H., Pawłowa M., (2015) *Z badań pracy i rozwoju zawodowego pracowników*, Edukacja Ustawiczna Dorosłych PJCE 4(91)/2015, s. 42–50.
4. Bednarczyk-Jama N., (2008) *Aspiracje edukacyjno-zawodowe uczniów szkół ponadgimnazjalnych*, IBE Warszawa.
5. *Europa 2020. Strategia na rzecz inteligentnego rozwoju sprzyjającego włączeniu społecznemu* (2010). Ministerstwo Gospodarki, Warszawa. <https://www.mr.gov.pl>.
6. Kwiatkowski St. M., (red. 2012) *Pedagogika pracy – tradycja i wyzwania współczesności*, ITeE – PIB Radom, APS Warszawa, UKW Bydgoszcz.
7. Maclean R., Wilson D., (edit. 2009) *International Handbook of Education for the Changing World of Work*, Niemcy Springer, UNEVOC-UNESCO.
8. *Perspektywa uczenia się przez całe życie* (2013). Ministerstwo Edukacji Narodowej, Warszawa. <https://men.gov.pl>.
9. Plewka Cz., Bednarczyk H., (red. 2008) *Menedżer kreator edukacji*, ITeE – PIB Radom.
10. *Raport Referencyjny Odniesienia Polskiej Rady Kwalifikacji na rzecz uczenia się przez całe życie do Europejskiej Ramy Kwalifikacji*. (2013) Przyjęty przez Zespół Międzyresortowy Komitetu ds. Europejskich w imieniu Rady Ministrów. Instytut Badań Edukacyjnych, Warszawa. www.ibe.edu.pl.
11. Rauner F., Maclean R., (edit. 2008) *Handbook of Technical and Vocational Education and Training Research*, Niemcy Springer, UNEVOC-UNESCO.
12. Szlosek F., Bednarczyk H., (red. 2013) *Edukacja – Praca – Kariera*, ITeE – PIB Radom, APS Warszawa.

dr hab. Henryk BEDNARCZYK, prof. UTH, Radom
h.bednarczyk@uthrad.pl

dr Dagmara KOWALIK
d.kowalik@uthrad.pl
Uniwersytet Technologiczno-Humanistyczny, Radom